Про риб’ят

Оригінально публікація на ЖЖ від 07.01.2020.

Хто така лакерда?

Хто така лакерда зі Словаря Грінченка?

Дивимося підказку в Даля. Це Rhinuus vulgaris.

Далі дивимося підказку у «Збірнику статей, читаних у Відділенні російської мови і словесності Імператорської академії наук», Том 86, 1909 р. Там припускається, що мала місце помилка набору. Упізнають у назві Thynnus vulgaris.

Далі йдемо в Світовий реєстр морських створінь. Сучасна назва Thynnus vulgaris це Thunnus thynnus, тунець блакитний.

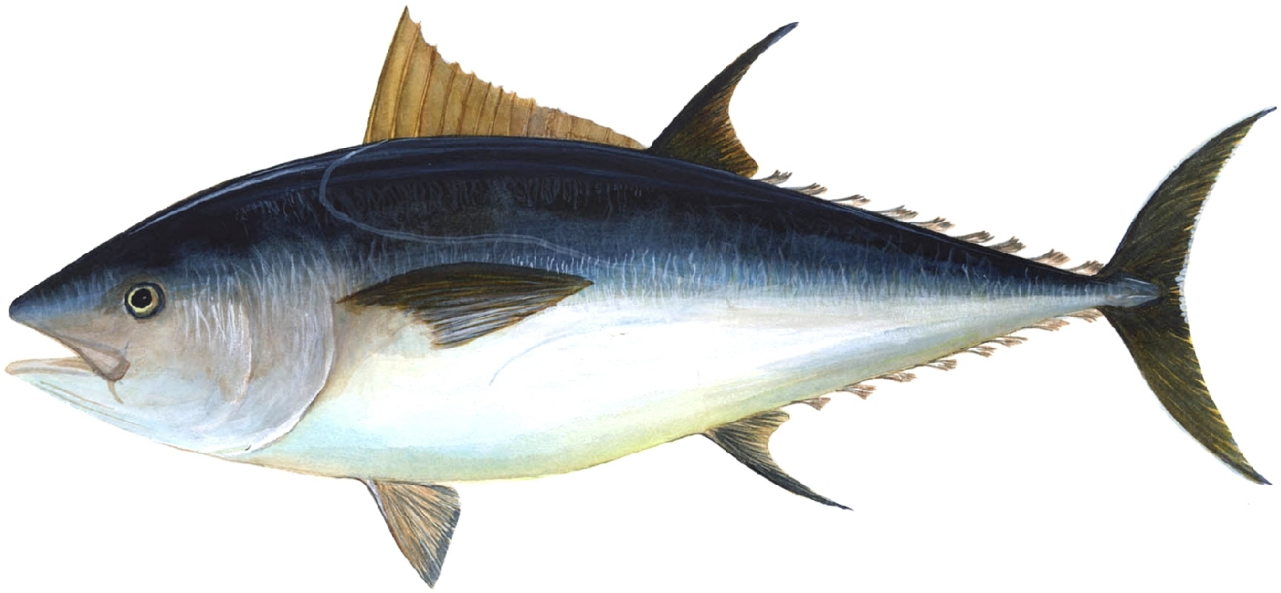

Тож лакерда — це тунець блакитний, хоч Даль зазначав «паламида». А звідки ця помилка?

> *Pelamys sarda (Cuv.) — лакерда або пеламіда сягає до аршина в довжину, але в Чорному морі ловиться не у великій кількості. Відома в у торгівлі, у містах південної Росії, солена, нарізана на шматки, риба, яку привозять із Греції, є тунцем (Thynnus vulgaris), котрий якщо і заходить у Чорне [море], то тільки випадково і як рідкісний виняток.*

Данилевський М. Я. Опис рибальства у Чорному і Азовському морях // Дослідження про стан рибальства в Росії. – Т. 8. – СПб, 1871.

(Цитата у моєму перекладі).

Себто лакерда на ринках була тунцем, а рибалки звали лакердою паламиду (Pelamys sarda).

А хто така паламида?

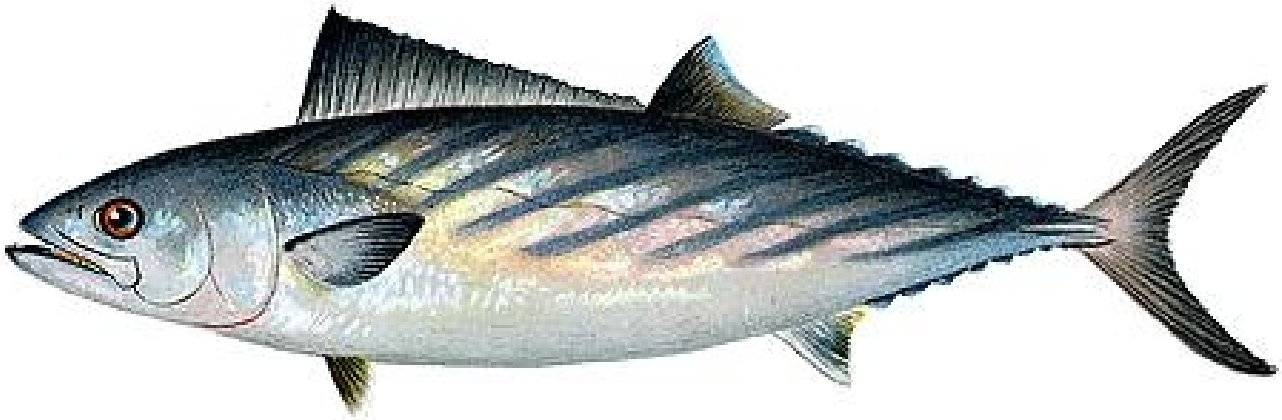

Sarda sarda (вона ж **Pelamys** sarda) початково була відома українським біологам під своїм грецьким ім'ям «**паламіда**» (**Παλαμίδα**). Мені підказали, що під такою назвою вона фігурувала в Татарка (1926), у Нікольського (1930). Після Другої світової у Третьякова (1947) з'являється друга назва — **пеламіда**. Як у російській. У Виноградова (1960) і потім була вже тільки вирівняна з російською «пеламіда».

При цьому в тлумачний словник за інерцією потрапила неспотворена форма.

> *ПАЛАМИДА, и, жін. Промислова морська риба родини скумбрієвих. Відколи себе пам'ятав [Сашко], батьки його жили в злиднях і їли раз на день юшку з бичків або смажену паламиду (Юрій Смолич, Світанок.., 1953, 20).*

Словник української мови: в 11 томах. — Том 6, 1975. — Стор. 20.

Очевидно, російська форма через Е постала під впливом латини, а впроваджена в українську номенклатуру була з мотивів російськоорієнтованого «інтернаціоналізму».

Три мовознавчі замітки: пасивність, невдача і вівці

Пасивний стан і неперехідна дія

Десь місяць-два тому побачив в інтерфейсі Вайбера вираз “зникомі повідомлення”, що є очевидним плодом забобону щодо -уч-/-юч-. Розмірковуючи в рамках пропонованого пуризму (який я не підтримую) слід зазначити, що це доволі незграбна заміна “зникаючим”, адже форми -имий/-омий/-ємий теж вважаються малопритаманними українській мові. Чи щонайменше є вже давно непродуктивним способом словотворення. Логічною ж формою було б “зникні”.

Окремо зауважу, що сама ідея утворити ПАСИВНИЙ стан від дієслова “зникати” — дуже сумнівна. Позаяк зникають не якимось знаряддям (“копати лопатою”, “вихляти хвостом”) і не когось іншого або щось інше (дія суб’єкта на об’єкт: “копати землю”, “рубати хвіст”). “Зникати” — це дія спрямована на себе, а значить виключно активна.

Звісно, в українській мові є морфологічно подібні слова “знайомий”, “рухомий” тощо. Але ж рухоме майно — це таке майно, яке можливо рухати, а знайому людину ХТОСЬ знає. Себто ці слова утворені від перехідних дієслів, коли “зникати” — неперехідне дієслово.

У виразах же типу “зникомо мала величина” (порівняйте з польським “znikoma ilość”) природнішим був би прислівник “щезно” (“щезно мало”).

Відсутність удачі

Чомусь нещодавно пригадав, як колись Задорнов, як був ще популярним сатириком і не зірвався у проповідь фольк-гісторії та псевдолінгвістики, переконував слухачів, що “лузер” неприродно перекладати на російську “невдахою”, бо росіяни не ставлять у провину брак удачі. Тоді я не затримав увагу на цій тезі, хоч ми, тодішні діти, у школярському жаргоні спокійно й достатньо часто використовували слово “невдалий” в негативному контексті. Що цілком відповідає другорядному словниковому значенню.

> ***НЕВДА́ЛИЙ**, а, е.*
> ***1.** Який закінчився, завершився не так, як хтось бажав. Через два дні після невдалого сватання з Тимком сталася пригода, яка трохи не коштувала йому життя (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 121); Молодий граф Володимир Романович Скаржинський повертався з невдалого полювання (Олесь Донченко, III, 1956, 14).*
> ***2. Не такий, як повинен бути; який не задовольняє потрібних вимог.** Не лихо журить і чужа сторона, а невдала жона (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 123); Її дзвінкий сміх лунав образливо для невдалого поета (Любомир Дмитерко, Розлука, 1957, 89); Сестри нема. Так і пропала, немов од сонця ковилі... А батько, кашовар невдалий, зварився якось у котлі... (Володимир Сосюра, I, 1957, 358);*
> *// **Погано виконаний, зроблений; незадовільний.** Деякі [малюнки] вийшли не зовсім ясні, а деякі — і зовсім невдалі: обличчя замурзані, неясно виглядають з чорних медальйонів (Панас Мирний, V, 1955, 429);*
> *// **розм. Який не вдався красою; некрасивий.** [Векла:] Що ж то ти: чи обличчям така невдала,*

чи нетямуща до роботи, чи безприданниця яка, що ні жоден хлопець на тебе й досі не скинув оком? (Марко Кропивницький, II, 1958, 349).

Словник української мови: в 11 томах. — Том 5, 1974. — Стор. 253.

Примітно, що й саме слово “невдаха” вживалося колись як образа.

***НЕВДА́ХА**, и, чол. і жін., розм.*
***1.** Людина, якій не щастить у чому-небудь або яка робить щось не так, як треба. Він сміявся над невдахою Ковалем, який не зміг у зарозумілості своїй помітити цієї простої помилки (Вадим Собко, Срібний корабель, 1961, 121); Хтось із зорянських жартунів вкрав Василеві штани, і довелося невдасі-солдату повертатися у табір у трусах та чоботях (Юрій Мушкетик, Чорний хліб, 1960, 176); Йонька був якийсь невдаха, і все йому не в руки потрапляло, а ковзало поміж пальцями (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 88);*
*// **Уживається як лайливе слово.** Груня мовчала, не перечила, коли свекруха називала її невдахою (Костянтин Гордієнко, II, 1959, 236); Не раз накидалася Ольга Власівна на Артема Петровича з образливою лайкою, обзивала його невдахою (Антон Хижняк, Килимок, 1961, 23).*
***2.** Щось погано, невдало виготовлене, зроблене і т. ін. (про предмети). — Оборони, боже, як паска не вдасться! ..Він [свекор] хоч і не лаятиме, та .. сердитиметься, що паска невдаха і що йому стидно її нести меж люди до церкви (Квітка-Основ'яненко, II, 1956, 227).*

Словник української мови: в 11 томах. — Том 5, 1974. — Стор. 253.

Тож ніколи не застосовуйте російські упередження до української мови: усі ці “одягати Надєжду”, “вибачаються перед собою”. У таких речах наші мови неподібні.

***ВИБАЧА́ТИСЯ**, аюся, аєшся, недок., **ВИ́БАЧИТИСЯ**, чуся, чишся, док. Просити вибачення, усвідомлюючи свою провину. Дуже вибачаюсь, що самому ніколи забігти до Вас (Панас Мирний, V, 1955, 426); Знала, що даремно образила подругу. Першою думкою було вибачитись (Олесь Донченко, V, 1957, 335).*

Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970. — Стор. 349.

В українській спокійно вибачаються, а одягати і надягати взаємозамінні.

Бонус: Вівці на трампелі

Думається, уже давно всі в курсі, що на Слобожанщині вішак для піджака звуть трампелем. Чимало харків’ян свято вірять, що це слово пішло від прізвища фабриканта, який задля підвищення продажів респектабельних костюмів почав продавати їх у комплекті з вішаками. Однак такої людини ніколи не існувало, а слово є будівничим поняттям із германських мов.

Трампель (дрампель) — елемент горища, або сама колінна стіна, або простір між нею і зовнішнім дахом.

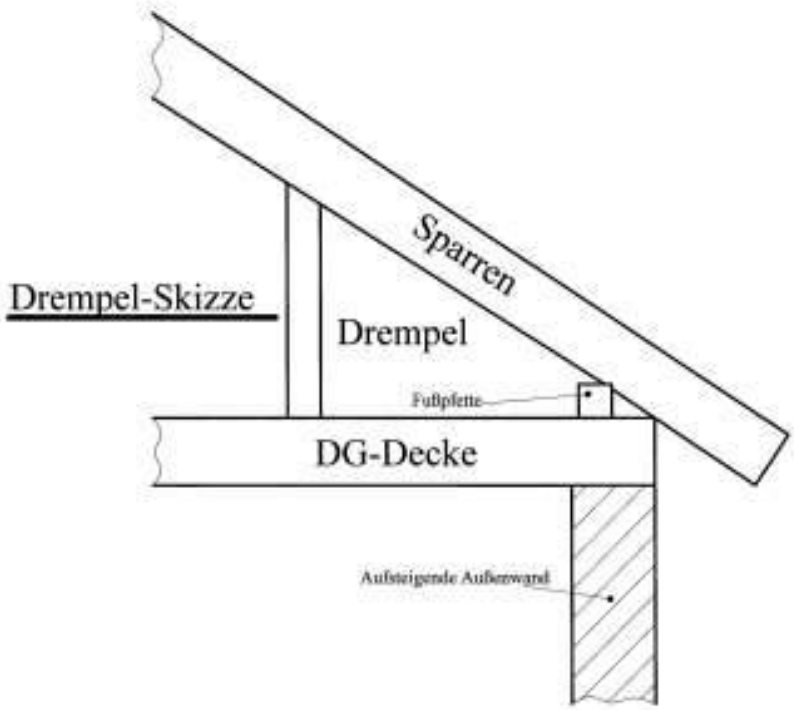

> *Die Begriffe Kniestock und Drempel werden häufig synonym gebraucht. Das Wort Drempel (oder auch Trempel) ist eine alte deutsche Bezeichnung für den Wandabschnitt, auf dem die Dachkonstruktion aufliegt.*

Конструкція виразно нагадує “плечики”. Але схоже, що спершу цю аналогію застосували не до вішаків для одягу, а до "розтопирки" для білування вівці:

> *Тринпіль, и тринпуль, -ля, м. Палка, на которой вѣшаютъ для снятія шкуры убитую овцу: посединѣ она висить на веревкѣ, а концы ея продѣты въ прорѣзы заднихъ ногъ овцы.*

Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Том 4, ст. 283.

Що не дивно, бо, як-не-як, Харків у 19-му сторіччі — знаний центр коцарства і відповідно вівчарства. Те, що **вівці** мусять бути в горах, — це сучасний стереотип. Дикий **степ** придатний для вівчарства не гірше за пустку Австралії чи згірки Ірландії.

Орфографізм

Орфографізм — вплив орфографії на вимову. На Заході його ще звуть ефектом Бубена (Бубна?).

Владимир Бубен (Vladimír Buben) — це чехословацький мовознавець першої половини XX століття, котрий досліджував вплив орфографії на вимову у французькій мові.

Цікавим прикладом орфографізму є французькі запозичення в англійській мові. Як розумієте, це головно культурна лексика для високочолих джентльменів, схильних до грамар-нацизму. Оригінально такі слова, як *theater, theme, throne, author, Catholic, anthem, apothecary, amethyst, arthritic, authentic, authority, lethargy, panther* тощо, вимовляли через /t/, як у мові-джерелі. Однак, оскільки диграф th у власне англійських словах позначає звуки /θ/ і /ð/, вимова запозичень з часом почала мінятись.

Звісно, таке явище потребує грамотності, тому простонародне ім'я *Thomas* не поворухнулось аж досі. Також довго тримався — аж до кінця 18 ст. — *apothecary* (апотекарій/аптекар), до котрого, як розумію, бігали зокрема малограмотні містяни, яким не муляла око німа h.

Часто це явище узгоджувало сучасну англійську вимову з сучасною же грецькою, однак бували й казуси. Наприклад, у слові *author* насправді мала б бути звичайна t, а th є середньофранцузькою орфографічною помилкою, яку самі французи згодом виправили. Любов книжників до хибних th дещо нагадує наші *Оппенґеймери* й *Ґельсінікі*.

Про орфографізм в англійській мові можна почитати тут:
Andrew Kerek. The Phonological Relevance of Spelling Pronunciation // Visible Language. — 1976. — № 4. — С. 323-38.

Сало

Оригінально публікація на WordPress від 30.06.2022.

Кажуть, у мансі (вогулів) є купа слів на позначення боліт різного штибу. А що українці? Чим можемо відповісти на такий відтиск побуту у мові? Як на мене, цілком спроможні позмагатися.

- Лій — овечий або коров'ячий жир,
- Шкрум — заячий жир,
- Трін — риб'ячий (тріскoвий) жир,
- Ворвань — китовий жир,
- Солонина — солене сало,
- Смалець — витоплене сало,
- Здір — нутряне сало,
- Оточини — жир довкола тонкої кишки.

І припускаю, що це далеко неповний список назв для різних видів туку.

Про високонароджених ельфів

Оригінально публікація на ЖЖ від 10.02.2022.

Типове для ельфів означення «highborn» насправді не є неологізмом з фентезі. Це доволі стара калька німецького аристократичного поняття «hochgeboren», яке в нас прийнято передавати як «високородний».

Чому сучасні російські перекладачі стали вдаватися до буквалізму — незрозуміло, адже мова саме про шляхетність роду, а не про місце народження. Однак і в випадку, коли епітет такого типу позначає місце народження, у перекладі не спостерігається «-народженого»: згадаймо багрянородних візантійських імператорів. Калька «porphyryborn» маловживана в англійській мові, але зустрічається в текстах куди частіше за «багрянонародженого» в українських.

Прикро, що українські перекладачі фентезі наслідують незугарну стилістичну помилку росіян («highborn» > «высокорожденные» > «високо(на)роджені»).

P.S. До слова, у відеогрі «Banner Saga» є кентаври, яких звуть «horseborn». Росіяни переклали це як «конерождённые». Лишається радіти, що в цієї гри нема української локалізації. Бо навряд наші локалізатори дійшли б до «конородних», «конекревних» чи «комоничів».

Дж. К. Ролінґ?

Оригінально публікація на ЖЖ від 11.01.2022.

«Роулінг чи Ролінґ?» — не перший рік сперечаються вікіпедисти. Рідкісний випадок, коли правописна баталія виникла не довкола літер Г і Ґ (хоч цей момент тут також присутній).

Справа в тому, що в Україні дитячі твори пані Джоанн Мюррей (Маррі?) публікують під псевдонімом Дж. К. Ролінґ, але про саму письменницю пишуть здебільшого як про Джоан Роулінг (себто згадують без вигаданого другого імені і під дівочим прізвищем). Очевидно, українське видавництво позирало на хибну, але узвичаєну транслітерацію назви відомого рок-гурту «Rolling Stones».

Ускладнює ситуацію існування інтерв'ю, у якому пані Rowling намагається пояснити правильну вимову свого прізвища. На жаль, українські фанати розуміють інтерв'ю хибно. Письменниця, римуючи своє прізвище з bowling і протиставляючи його слову howling, веде мову зовсім не про наявність У, а про природу передуючого голосного: /ˈ**b**oʊ lɪŋ/ проти /ˈ**h**aʊ lɪŋ/. Дика несподіванка для українців, але в США більшість зве авторку Раулінґ!

Не анеґдот про Чапая

Оригінально публікація на ЖЖ від 04.01.2022.

> *Заворуха, -хи, ж.*
> *1) Движеніе (въ толпѣ).*
> *2) = заверюха.*

Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.Том 2, ст. 22.

Очевидно не від вАрити, а від вОрушити. Ось що про це слово писав шанований мовознавець Андрій Анатолійович Залізняк:

> *Тут корисно зробити невеликий відступ із приводу слова "завАруха". Це слово постає вперше у "Заколоті" Фурманова (1924 рік). У свідомості теперішніх носіїв мови воно уявляється прямо пов'язаним із виразом "заварити кашу", "заварилася така каша". Але справжня історія цього слова зовсім інша: слово існувало здавна і має корінь ворух- — той самий, що у "ворушити", "розворушити", "зворушити" [прим. пер.: у сенсі "зворухнути", як у виразі "зворухнути німоту"]. Малися дієслово "заворушити" й іменник "заворуха" або (у пестливій формі) "заворушка", який позначав певне складне й заплутане сплетіння подій. У літературі XIX сторіччя вживали тільки варіант із ворух-, воруш- (наприклад, у Маміна-Сибиряка); у XX сторіччі він [прим. пер.: варіант з О] трохи переживає момент появи "завАрухи". Та оскільки внутрішня природа слова "завОруха" була не сильно зрозумілою, то з урахуванням акання […] утворилось повністю нове слово з абсолютно не оригінальною, а чисто народною етимологією: за сенсом пов'язане з "заварити кашу". Слово, яке не містило жодного суфікса, опинилось у ряду слів із суфіксом -уха. Воно стало першим зі слів цієї групи, яке ввійшло в літературну мову.*
>
> *Здесь полезно сделать небольшое отступление по поводу слова **заваруха**. Это слово появляется первый раз в «Мятеже» **Фурманова** (1924 год). В сознании нынешних носителей языка оно представляется прямо связанным с выражением заварить кашу, заварилась такая каша. Но реальная история этого слова совсем иная: слово существовало давно и имело корень ворох- — тот же, что в **ворошить, разворошить, взворошить**. Имелся глагол заворошить и существительное завороха или (в уменьшительной форме) заворошка, обозначавшее некое сложное и запутанное сплетение событий. В литературе XIX века употребляется только вариант с **ворох-, ворош-** (например, у Мамина-Сибиряка); в XX веке он доживает до момента чуть позже, чем появляется первая заваруха. Поскольку внутренняя форма слова завороха была не очень понятна, то с учетом аканья осталось только сменить о на у, и получилось полностью новое слово с совершенно не исконной, а чисто народной этимологией — смысловой связью с заварить кашу. Слово, не содержавшее никакого суффикса, оказалось втянутым в ряд слов с суффиксом -уха. Фурманов, вероятно, уже слышал это слово в форме с -уха. Оно стало первым из слов этой группы, которое вошло в литературный язык.*
> *А. А. Зализняк. МЕХАНИЗМЫ ЭКСПРЕССИВНОСТИ В ЯЗЫКЕ*

На мою думку, українцям нічого наслідувати орфографічні помилки комісара Фурманова.

Пишімо це слово за Грінченком через О.

Луна пожежі

Оригінально публікація на ЖЖ від 02.12.2021.

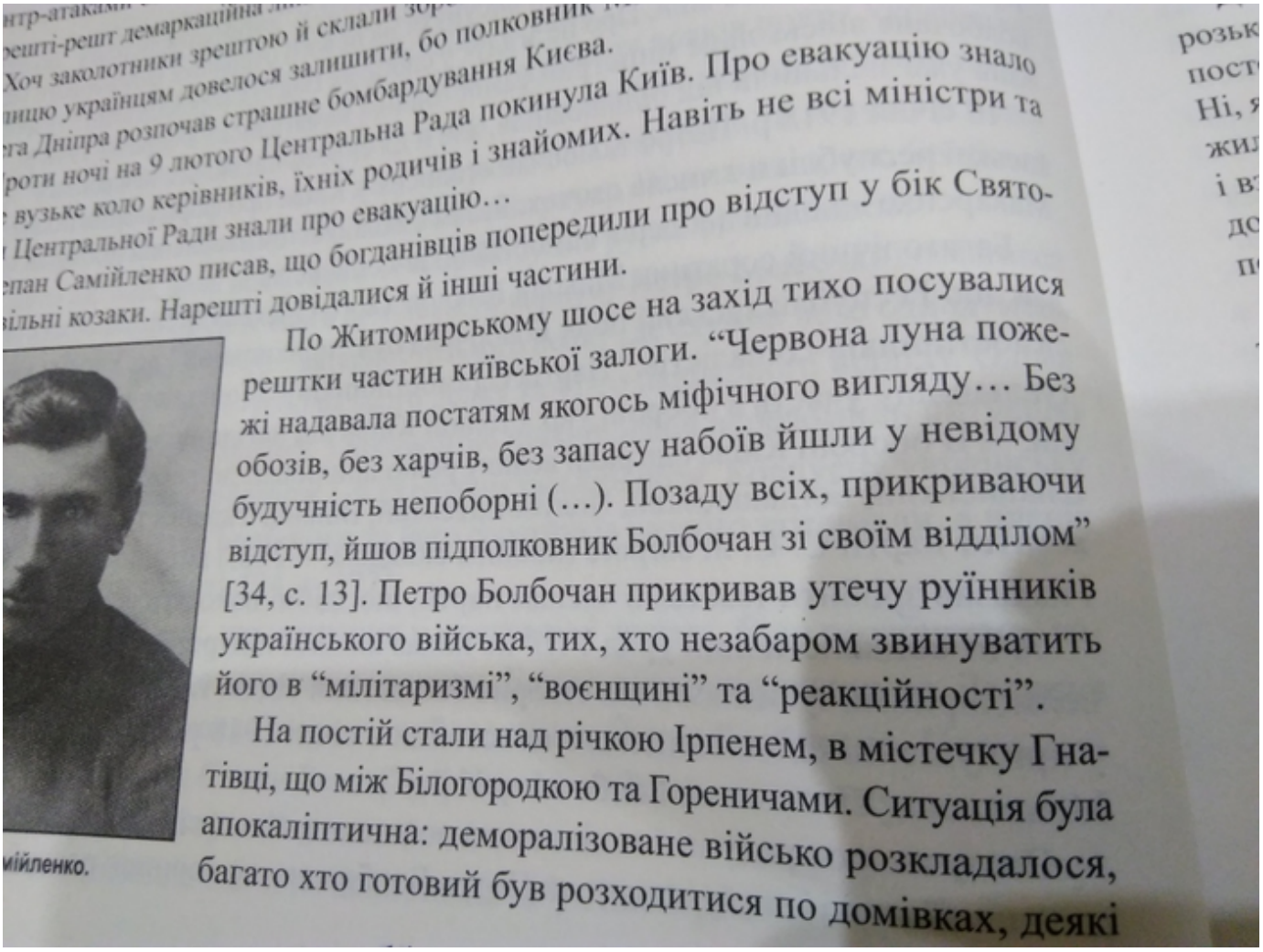

Хоч заколотники зрештою й склали зб
лицю українцям довелося залишити, бо полковник
ега Дніпра розпочав страшне бомбардування Києва.
Проти ночі на 9 лютого Центральна Рада покинула Київ. Про евакуацію знало
вузьке коло керівників, їхніх родичів і знайомих. Навіть не всі міністри та
Центральної Ради знали про евакуацію…
епан Самійленко писав, що богданівців попередили про відступ у бік Свято-
вільні козаки. Нарешті довідалися й інші частини.

По Житомирському шосе на захід тихо посувалися рештки частин київської залоги. "Червона луна пожежі надавала постатям якогось міфічного вигляду… Без обозів, без харчів, без запасу набоїв йшли у невідому будучність непоборні (…). Позаду всіх, прикриваючи відступ, йшов підполковник Болбочан зі своїм відділом" [34, с. 13]. Петро Болбочан прикривав утечу руїнників українського війська, тих, хто незабаром звинуватить його в "мілітаризмі", "воєнщині" та "реакційності".

На постій стали над річкою Ірпенем, в містечку Гнатівці, що між Білогородкою та Гореничами. Ситуація була апокаліптична: деморалізоване військо розкладалося, багато хто готовий був розходитися по домівках, деякі

ійленко.

розьк
пост
Ні, я
жил
і в
до
п

Червона луна пожежі надавала постатям якогось міфічного вигляду…

«Червона луна пожежі» — гарний артефакт старої мови. На жаль, нині майже повністю забуте первинне значення слова «луна» (~ рос. «зарево»). Саме з цього значення у росіян колись розвинулося нове — місяць.

Всього лише сто років тому Словар Грінченка подавав заграву першим розумінням.

> *Луна, -ни, ж.*
> *1) Отраженіе свѣта, отблескъ, зарево. Базарь горить, а на море луна йде. Скальков. Ист. Н. Сѣчи, 1846, III. 224.*
> *2) Отраженіе звука, эхо, отголосокъ. Задзвонили, задзвонили, — пішла луна гаєм. Шевч. 157. Розпочав нам Шевченко довгу і широку, справді вже рідну пісню, — пішла луна по всій Україні. Хата IX. Аж луна пішла (так голосно). Ном. № 13893. Робила як могла, щоб таки добра луна дійшла до того, кого мені треба. Г. Барв. 270.*
> *3) Куриная слѣпота (болѣзнь)?. См. лунавий.*

Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во

Академії наук Української РСР, 1958.Том 2, ст. 381.

Дивовижно, як швидко те забулось. Старенький СУМ-11 вже подавав сенс відблиску як значення «переносне» до звукового, не виокремлюючи цифрою.

> *ЛУНА, и, жін.*
> *1. Відбиття звукових коливань від перешкоди, коли вони сприймаються роздільно від первісних коливань. Защебетав соловейко — Пішла луна гаєм (Тарас Шевченко, I, 1951, 6); Він голосно й протяжно загукав, оглядаючись: — Ого-го-го-го-о!.. Луна пішла тайгою (Олександр Довженко, I, 1958, 124);*
> ** Образно. [Курінний:] А я урожаєм на весь район вжарю, аж луна по області піде… (Микола Зарудний, Антеї, 1962, 83);*
> ** У порівняннях. По селу луною розкотилася вістка (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 273);*
> *// перен. Те, що доноситься здалеку; відгомін (у 2 знач.). В країну смутку вітерець прилине І принесе мені луну розмови (Леся Українка, I, 1951, 97); Пісню душевну співає Сосюра, Аж до Джамбула доходить луна (Літературна газета, 16.XII 1948, 3);*
> *// чого, перен. Про те, що є відгуком на що-небудь. Побачиш ти [читачу] в пісні моїй Луну своїх власних надій… (Максим Рильський, I, 1960, 143).*
> *2. перен., розм. Те саме, що слава. У колгоспі машина молотить — луна по всьому світу котить (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 366); Робила як могла, щоб таки добра луна дійшла до того, кого мені треба (Ганна Барвінок, Опов.., 1902, 271).*

Словник української мови: в 11 томах. — Том 4, 1973. — Стор. 555.

Первинність «заграви» підтверджує російський Морський етимологічний словник Миколи Ткаченка.

> ***Луна*** *(небесное тело),* ИЕ корень № 1194 leuk- (луна, светить, блестеть) >> ai. rócatē (он светит, сияет), av. raočant- (светящий), lat. lūceo, ai. rōcaná- (светящий), roká- (свет), arm. lois, cymr. llug, rōcíṣ (свет), ahd. loug, ags. lieg, aisl. leygr, slav. lučь (луч), lat. lūcus, lit. laũkas (поле), ahd. lōh, rōcá- (светящий), ai. rukṣá-, av. raoxšna- (блестящий), ahd. liehsen(свет), lat. lūna, mir. luan, apr. lauxnos, abg. luna, gr. λύχνος (луна), праслав. luna, ст.-слав. лоуна, др.-греч. σελήνη, русск. луна, луни́ть (бросать тусклый отблеск), укр. луна́, лу́но (отблеск, зарево), болг. луна́, сербохорв. лу́на, словенск. lúna, чешск. luna (зарево), стар. луна, словацк. luna, польск. łuna (отблеск пламени, зарево), полабск. lāuna (луна).
> Слова *светить, блестеть* образовались в первобытном языке в самом начале, потом они через индоевропейский перешли в романские, в германские и в балто-славянские языки, а балто-славянское слово *луна* образовалось от стар. корня *leuk-* (светить) и сейчас оно применяются в русском морском языке: *Луна* (Moon) -

Є щось кумедне у тому, що тепер етимологічне значення вважається переносним до вторинного.

Про слова-історизми

Оригінально публікація на ЖЖ від 12.06.2021.

Здавалось би, українська історіографія має бути рятівною лагуною для українських історизмів. А ні! В історичній літературі важко знайти такі назви, як-от пінязь і ґрейцар — самі російські пенязь (попри ять) та крейцер.

Так само, наслідуючи росіян, українські історики воліють пояснювати різницю між «lance» і «pike» описово: ось «кавалерійська піка», а ось піхотний спис. Пращури ж усвідомлювали різницю чітко й мали для кожного знаряддя свою назву. На щастя, окремі автори про це ще пам'ятають.

> *Озброєння княжого війська становила поширена варягами зброя (панцер — броня з дрібних залізних кілець, сустуги — нагрудні бляхи; шолом — прилбиця), поруч давнішої слов. (списи: **копіє**, сулиця, оскеп, рогатина, рогатиця; меч; топір, топірець; лук, рожанець) і перейнятої від степовиків (злегка закривлена шабля, „панцер" із нашиваної на шкіряну сорочку залізної луски).*

Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). — Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. — Т. 3. — С. 1166-1190.

> *У польсько-литовському ареалі існував термін kopie; **руська мова до XVI ст. відрізняла „копіє"**, а у XVI ст. ще й древо від оскепа (списа з укороченим древком), рогатини (мисливського списа) та „сулиці" (списа, призначеного для метання).*

ГУЦУЛ, Володимир Миколайович (2011). АВТОРЕФЕРАТ дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. РИЦАРСЬКА МІЛІТАРНА ТЕХНОЛОГІЯ В КИЄВО-РУСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКІЙ ДЕРЖАВАХ У XIII – XVI СТ.: ІНСТРУМЕНТИ, КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ.

> *Зачіпна зброя була: різні списи, як **копіє**, сулиця, рогатиця, рогатина; меч і шабля; топір, топірець, сокира, ніж; лук зі стрілами, які переховували в тулі; рожанець (рід лука); праща. Охоронна зброя: броня, шолом, прилбиця, щит.*

З наукової спадщини Івана Крип'якевича // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / відп. ред. М. Литвин, упоряд. Ф. Стеблій. — Львів, 2016. — Вип. 28. — С. 14.

Виділене слово дожило до XIX століття. У формі «**копия**» (жіночій рід, наголос на Я) його фіксує Словар Грінченка. Подібна метаморфоза сталася в народній мові, наприклад, із Євангелієм: Євангеліе (с.р.) > Євангелія (ж.р.).

Через наявність російського когната також нині мало вживають слово «топір», яке несподівано є «навхресним» відповідником російської «секиры» — позначає «бойову сокиру».

Отак, постійно озираючись на російську мову, ми губимо нашу історичну лексику: в одному випадку вирівнюємо написання, в іншому перекладаємо «з російської» українські слова.

Гарячі віденські

Оригінально публікація на ЖЖ від 20.11.2020.

А пам’ятаєте, як на початку війни деякі українські виробники кинулися перейменовувати сир «Російський»? Ми не єдині, хто у нападі ненависті й відрази до ворога намагалися провернути подібне.

> *В Британии переименовывали немецкую овчарку в «эльзасскую» – чтобы в 1970-х вернуться к прежнему названию. В США пытались переименовать гамбургер в «liberty sandwich», хотя звучный неологизм так и не прижился.*

Михайло Дубинянський, Повторюючи непройдене — Українська правда.

У більшості випадків політично мотивовані перейменування побутових речей не приживаються. Але є винятки, причому знакові.

Існує така собі довгаста німецька сосиска, котра на схід від німецьких земель знана як «віденська», а на Заході — яко «франкфуртська» або просто «франкфуртер». Так склалося, що на рубежі XIX і XX століть нью-йоркські маклери з їхнім шаленим темпом майже сучасного міського життя вподобали вуличні гарячі бутерброди з цією сосискою. Та невдовзі грянула війна — Перша світова. Німці, і зокрема франкфуртери (мешканці Франкфурта), перетворилися в американських очах на тих ще собак.

Тож знайте: назва ваших улюблених «гарячих віденців» не має жодного стосунку до такси.

Про деякі українські імена

Хибні етимології імен

Оригінально публікація на ЖЖ від 05.04.2020.

Помітив, що для українців XX і XXI століть не завжди очевидно, від якого ж іноземного імені походить українське ім'я.

Канонічним прикладом плутанини форм імен є Харько. Кожен харків'янин знає легенду про осадчого Харитона. Однак «Харитон» є помилкою великоросійської канцелярії. Не чужий місту Сковорода виразно бачив у козакові Харьку Захара, тому й прозвав Харків Захарполісом (містом пророка Захарії). У додатку-коментарях до «Енеїди» Котляревський так само зазначав, що Харько є формою імені Захар. І навіть прізвище харківського полковничого роду Донець-Захаржевських натякає на правильний оригінал: Захаржевський польською значить Захарівський, себто Харківський.

Другим прикладом наведу ім'я Марва, яке І.І. Трійняк у своєму Словнику українських імен виводить із Маври (метатеза поширене явище в українській мові). Одначе, якщо зазирнути, наприклад, на сайт Родовід, то можна помітити, що ім'я Марва зазначають як варіант імені Марфа. Надто, Марвою називають свято Марфи-молочниці (16 травня). Щоправда саме свято Марфи-молочниці припадає на день мучеників Тимофія й Маври. Себто тут ми маємо справу з давнім нерозрізненням цих двох імен.

Плач за Олиська

Оригінально публікація на ЖЖ від 01.04.2020.

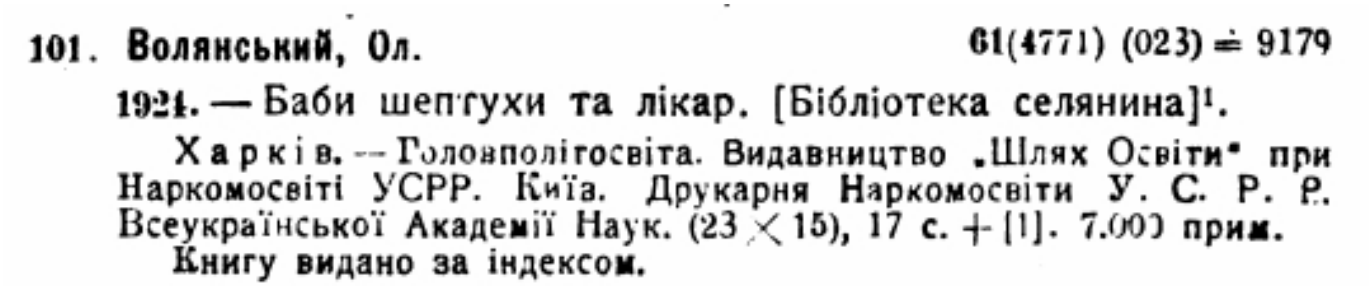

101. Волянський, Ол. 61(4771) (023) = 9179

1924. — Баби шептухи та лікар. [Бібліотека селянина][1].

Харків. — Головполітосвіта. Видавництво „Шлях Освіти" при Наркомосвіті УСРР. Київ. Друкарня Наркомосвіти У. С. Р. Р. Всеукраїнської Академії Наук. (23 × 15), 17 с. + [1]. 7.000 прим.

Книгу видано за індексом.

Ол. for Олисій, пестливо — Олисько. Олисій < Елисѣй.

Кінцеве -ей у сучасному Єлисей натякає на перезапозичення імені. Порівняйте: Мусій і Мойсей.

Про пізнє запозичення (з російської?) також свідчить форма Ялисей, оскільки у старих іменах у початкове Я звичайно переходило ІЕ (Ярема < Іеремія), а не Е (Олена < Елена, Охрім < Ефрем).

На певному етапі розвитку українська мова усувала в іменах початкові Е/Є та А, що дало такі форми, як-от Олисій, Вінтін, Ондрій тощо. Потім їх витіснили «орфографічно етимологічні»

російські. Аж дивно, що Олександр уцілів.

Трошки лайки

Російські жінки з яйцями

Оригінально публікація на ЖЖ від 05.02.2020.

Росіяни дуже люблять шукати в українській мові полонізми. Це робить дуже цікавим факт, що один з російських матюків сам є полонізмом.

Певно, більшість із читачів не здогадувалася, але манда є спотворенням назви органу протилежної статі — муд (себто чоловічих яєць).

Шлях цієї назви гарно простежується на прикладі похідного слова мандавошка, що було фіксоване Словарем Грінченка в промовистій формі мендивешка. Е на місці історичного Ъ чітко свідчить про польське походження (праслов'янською було *vъšь; укр. воша, пол. wesz). В польському оригіналі слово мало вигляд mędoweszka — через носовий нейотований -ен-, який відповідає історичному великому юсу (у нас цей юс перейшов в У). Якщо ж подивитися на те, який вигляд має саме слово «мудо» в польській мові, то взагалі зникають будь-які питання: mąda (читається монда).

Благі матюки

Оригінально публікація на ЖЖ від 31.07.2020.

Нині чимало людей вважають, що вираз «благой мат» означає лайку у *праведному* гніві. Насправді значення прикметника тут антонімічне до церковної благодаті.

> *БЛАГИЙ, а, е.*
> *1. розм. Слабий, кволий;*
> *// Старий, ветхий, убогий, поганий. Горенько Парасці! А ще більше горе, коли хто з дівчат або хлопців насміється з її благого одягу (Панас Мирний, IV, 1955, 33); У Маріки теж уже сині бриніли од холоду губи, під благою сорочиною хвилями ходили дрижаки (Степан Васильченко, II, 1959, 213); Міст через Янгі-арик дрижав від сили напору.. Місток здався благим, ніби тимчасовим (Іван Ле, Міжгір'я, 1953, 309).*

Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970. — Стор. 191.

Цебто благі матюки — це найгірша лайка.

До речі, слово «матюк», як і російське «матерщина», походить від «матері». У Словарі Грінченко навіть так і описується: «Брань въ мать… Ругаться по матери». Власне, на адресу матерів неприятелів ця лайка лунає і досі.

Хиби мовознавців

Бійся одруків, лінгвісте!

Оригінально публікація на ЖЖ від 12.12.2019.

У Етимологічний словник української мови (у перший том) якось потрапило дивне слово «горос» зі значенням «перемога» і неясною етимологією, «ймовірно угорською». Потрапило воно в нього зі Словаря мови руських південців Пискунова, а туди з одного із записів народної пісні, з наступних рядків:

> *Ведмедівська попівна горос учинила:*
> *Сімсот турок-яничар з коней повалила.*

Нині не важко звірити кілька публікацій з цією піснею. Очевидно, що «горос» насправді був «голосом» у значенні «галас». Отака от «угорська перемога».

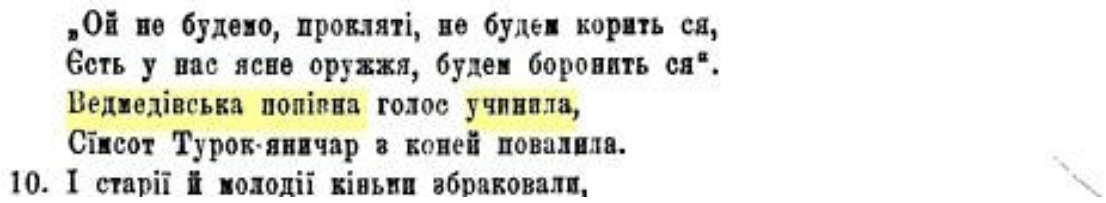

„Ой не будемо, прокляті, не будем корить ся,
Єсть у нас ясне оружжя, будем боронить ся".
Ведмедівська попівна голос учинила,
Сімсот Турок-яничар з коней повалила.
10. І старії й молодії кіньми збраковали,

Про шкільне “мовознавство”

Оригінально публікація на ЖЖ від 24.12.2019.

«Мало хто знає, але Леся Українка ввела в нашу мову такі слова як „напровесні“ та „промінь“» — стверджує замітка «10 цікавих фактів про Лесю Українку», розміщена на шкільному сайті.

Однак у статті Промінь Словар Грінченка цитує

- Гарасько, або талан и в неволи. Повисть в стыхах Мих. Макаровського. («Южный Русскій Зборникъ», изданіе А. Метлинскаго, Х. 1848),
- Повістки (народні оповідання) Марка Вовчка. Другимъ виданнямъ… Спб. 1861.

Пані Квітка народжена 1871 року від Різдва Христового.
Ніколи не вірте на слово шкільним учителькам української мови.